Islamic Maaref University

Scientific Journal
Commentary Studies

Vol. 15, Autumn 2024, No. 59

Examination of exegesis of verses of Tawhid (oneness of Allah) and trinity from the view point of A'del Theodor Khoury (German Catholic Orientalist)

Fariba Sedarat[1] / Nikzad E'sazadeh[2] / Mahmud Motawassel Arani[3]

1. Professor of University of Islamic Denominations, Tehran, Iran
sedarat.alzahra@gmail.com
2. Associate professor of Research Center of Quranic sciences, Hadith and Medicine, University of Medical Sciences, Tehran, Iran.
nikzadiesazadeh@gmail.com
3. Associate professor of Islamic Education group, University of Medical Sciences, Tehran, Iran.
motavassel@tums.ac.ir

Abstract Info

Article Type:
Research Article

Receive:
2024.04.02
Revision:
2024.07.24
Accepte:
2024.09.03

Abstract

Tawhid and Trinity are from the concepts which associate with each other; in a way that proving one, abrogates other. Trinity which means plurality in godness is a specific idea of most of Christianity except special sects in recent centuries like: "Jehovah's Witnesses" and another group from modern-minded of Christianity. A'ded Theodor Khoury, a German priest has been interpreted a commentary on Qur'an based on rationality and to achieve a peace maker discussion between Islam and Christianity. This research looks for responding to that he how interpreted the verses about Tawhid and Trinity which contradict with each other. In this regard, the verses about prohibition of Trinity and lack of having the child by Allah based on Tawhid has been examined with analytical and library method and through accessible recourses. So this result has been achieved that Theodor Khoury presented a proof for oneness of Allah by expressing his full faith in unity of Allah explicitly and through his examination of Muslim commentaries. And in Trinity belief, he is from those theologians of Christianity who believe in that the teaching of being the Messiah as a god of polytheism. And knows the Jesus as an apparent of power of Allah not embodiment of Allah. Even this conclusion, has not contradiction with belief of which has been quoted from Allamah Tabatabaie and Ayatollah Javadi Amoli.

Keywords Western Commentaries, Tawhid (oneness of Allah), Trinity, Sacred Book, A'del Theodor Khouri.

Cite this article: Sedarat, Fariba, Nikzad E'sazadeh & Mahmud Motawassel Arani (2024). Examination of exegesis of verses of Tawhid (oneness of Allah) and trinity from the view point of A'del Theodor Khoury (German Catholic Orientalist). *Scientific Journal Commentary Studies*. 15 (3). 15-34. DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.9

DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.9

Publisher: Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Monotheism is the most fundamental belief pillar of the Islamic religion, that is, the absolute oneness of God Almighty as opposed to polytheism. In the view of Islam, the doctrine of the Christian Trinity, as one of the examples of polytheism, is opposed to monotheism, in such a way that the affirmation of one entails the refutation of the other. Trinity, meaning plurality in divinity, is one of the most common beliefs of most Christians, except for specific sects of recent centuries, including the sect of "Jehovah's Witnesses" and a group of Christian as modern-minded Christians. Adel Theodor Khoury, a Lebanese Catholic priest, has attempted to interpret the Quran with an approach that emphasizes rationality and aims to achieve peaceful dialogue between the religions of Islam and Christianity.The present study, in order to understand the type of analysis of this Christian scholar, in the opposition between monotheism and trinity, has examined his interpretation of the relevant verses under the mentioned verses. So far, articles have not been written on the subject of monotheism and trinity and the conflict between them; however, no other article or source has been found that has dealt with this belief foundation in a specific orientalist with Quranic activity.

Research method

In line with this research, using a library method and using available sources, the verses related to the prohibition of trinity and God's lack of childbearing with emphasis on monotheism have been examined from Theodore Khoury's interpretation, and by putting together his interpretative collection of these verses, his approach has been analyzed. Also, in order to compare his interpretation of the verses under study with Muslim commentators, attention has been paid to the interpretation of Allameh Tabataba'i and Ayatollah Javadi Amoli in these verses.

Discussion

Adel Theodore Khoury in proving the monotheism of God, by juxtaposing verses indicating polytheism and God's being free from it with verses that prove God's oneness and lack of need, has presented a proof of divine monotheism and has explicitly expressed his belief in it, and the conclusion he has reached does not contradict the monotheistic belief that Muslim commentators, including Alamah Tabatabaei and Ayatollah Javadi Amoli, have expressed in their interpretation of the verses.

Regarding the Trinity, Theodore Khoury has a detailed discussion under the relevant verses entitled "Christ in the Quran". In his analysis of the verses, he does not consider Jesus' being the spirit of God as evidence of his divinity, but rather considers it related to the way he was born. By citing the reasons for Jesus' servitude in the verses of the Quran, he rejects his divinity, considers Christians who insist on these teachings to be infidels, and concludes that the Christian doctrine of the divinity of Jesus Christ is rejected as a view similar to polytheism. Christ is in no way the Son of God. Rather, he is a great prophet and messenger of God who, by special grace, in his life and in his

person, is and remains a sign of God's mercy for the people of the world.
Despite these analyses, he under the statement, "La Taqulu Thalathah" (Do not say three) from verse 171 of Surah An-Nisa, states that: "Three means that we believe in one God in three assumptions, or we believe in three Gods".
Given the arguments he presented for the monotheism of God and the non-divinity of Jesus (peace be upon him), he can be considered as one of the Christian theologians who, despite the strong opposition of traditional churches, has found many supporters among Christians with the theory of monotheism.
And there is also, one of the different Christian thought movements with a dissenting reading of the Bible, called Jehovah's Witnesses, who do not believe in the Trinity and believe in the creation of the concept of the Son in Jesus Christ, and introduce Christ as a transcendent humanity and the perfect manifestation of God, not the incarnation of God.

Conclusion

A study of the interpretive approach of Adel Theodor Khoury, a German Catholic priest and orientalist, in the following verses related to divine monotheism and the rejection of the Christian Trinity, indicates that Theodor Khoury, in addition to examining Muslim interpretations, in monotheistic verses and explicitly expressing his complete belief in the monotheism of God, has presented a proof of divine monotheism by juxtaposing verses indicating the claim of polytheism for hypocrite ones and purification of God from it with verses that prove God's oneness and lack of need .
In the Trinity, by rejecting the divinity of Jesus (peace be upon him) through the verses of the Quran, he believes that Christ is not the Son of God at all, but rather a great prophet and messenger of God who is distinguished by a special grace and is a sign of God's mercy for the people of the world. But if he stated, "Do not say, 'Three,' " (La Taqulu Thalathah) meaning that we believe in one God in three assumptions, or that we believe in three Gods, we can conclude that he is one of the new Christian theists who, by rejecting the divinity of Jesus Christ, peace be upon him, considers him to be the manifestation of God, not His incarnation. And finally, Theodore Khoury's conclusion in proving divine monotheism or in rejecting the Trinity through divine verses does not contradict the belief adopted by Islamic commentators, including Ayatollah Tabatabaei and Ayatollah Javadi Amoli.

Sources and sources

a) Books

- *The Holy Quran*. (1994). Translated by Nasser Makarem Shirazi, Qom: Islamic History and Education Studies Office. (In Persian)
- Ibn Manzur, Muhammad ibn Makram (1993). *Lisan al-A'rab*, Beirut: Dar Sader. (In Arabic)
- Bostani, Foaad Afram (1994). *Farhang Abjadi* (Alphabetical Dictionary). Tehran: Islamic. (In Persian)

- Javadi Amoli, A'bdullah (2010). *Tasnim*, Volume 6, Hassan Vae'zi, Qom: Isra. (In Persian)
- Javadi Amoli, Abdullah (2010). *Tasnim*, Volume 22, Hossein Shafie'i, Qom: Isra. (In Persian)
- Javadi Amoli, A'bdullah (2010). *Tasnim*, Vol. 21, Majid Heydarifar, Qom: Israa. (In Persian)
- Hosseini Tabatabaei, Mostafa (1991). *Da'vat Masihian be Towhi* (Calling Christians to Monotheism). Tehran: Moallef Publisher. (In Persian)
- Hemyari, Nashwan bin Sa'eed (1999). *Shams al-O'loom wa Dawa Kalam al-A'rab men al-Kolum* (The Sun of Sciences and the Medicine of the Arabic Language from the Wounds). Damascus: Dar al-Fikr. (In Arabic)
- Khoury, Adel Theodor (1991). *The Noble Qur'an* (Arabic-German). Vol. 2, Scientific Translation and Interpretation, Munich, Götzlühr: Gerdmon.
- Khoury, Adel Theodor (1994). *The Noble Qur'an* (Arabic-German). Vol. 5, Scientific Translation and Interpretation, Munich, Götzlühr: Gerdmon.
- Khoury, Adel Theodor (1995). *The Noble Qur'an* (Arabic-German). Vol. 6, Scientific Translation and Interpretation, Munich, Götzlühr: Gerdmon.
- Khoury, Adel Theodor (2001 AD). *The Holy Quran* (Arabic-German). Vol. 12, Scientific Translation and Interpretation, Munich, Gutersloher: Gerdmon.
- Dehkhoda, Ali Akbar (1994). *Loghatname Dehkhoda* (Dehkhoda Dictionary). Vol. 4 and 5, Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Dehkhoda, Ali Akbar (1993). *Loghatname Dehkhoda* (Dehkhoda Dictionary). Vol. 2, Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Raghib Isfahani, Hussein bin Muhammad (1991). *Mofradat Alfadh Qoran* (Vocabulary Words of the Quran). Beirut: Dar al-Qalam. (In Arabic)
- Zubaidi, Morteza (1999). *Taj al-A'roos*, Men Jawaher al-Qaamus (The Crown of Bride from the Jewelry of al-Qamus).Beirut: Dar al-Fakr. (In Arabic)
- Solaimani Ardestani, Abdurrahim (1999). *Pesar Khoda dar A'hdein* (Son of God in the Bible and the Qur'an). Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- Sheikh, Ali (2010). *Al-Qoran wa al-A'hdain* (The Qur'an and the Bible). Qom: Hajar. (In Arabic)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1970). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qoran* (The Criterion in The Exegesis of Quran). Beirut: Al-A'lami Institute. (In Arabic)
- Toraihi, Fakhroddin (1996). *Majma' al-Bahrain* (The Place of Gathering of Two Seas). Tehran: Mortazavi. (In Arabic)
- Razi, Fakhruddin Muhammad bin O'mar (1999). *Al-Tafsir al-Kabeer* (The Great Commentary), Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Qurtubi, Muhammad (1985). *Al-Jame' le Ahkam al-Qoran* (The Comprehensive for the Laws of Quran). Tehran: Nasser Khosro. (In Arabic)

- Kashani, Mohammad (2016). *Masihiyyat Shenasi Tahlily* (Knowing the Christianity in Analytical method, Qom: Zekra. (In Persian)
- *Holy Bible*, Old Version, Mozhdeh Software.
- Mason, Denise (2000). *The Quran and the Bible: Darunmayehaye Moshtarek* (Common internal Themes). Fatemeh Sadat Tahami, Tehran: Suhrawardi Publishing and Research Office. (In Persian)
- Madani, Ali Khan bin Ahmad (2005). *Taraz al-Awwal* (First Form). Mashhad: Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage.(In Arabic)
- Mufaddal bin O'mar (no date). *Tawhid Mofadhal* (Mufaddal's Monotheism). Kazem Mozaffar, Qom: Dawary. (In Arabic)
- Mikaylian, T. (2014). *E'teqadnameh Westminster* (Westminster Creed).Shahram Roshangar, ?: Tarnamay Tarikh Fa Publications. (In Persian)
- Hick, John (1983). *Falsafeh Din* (Philosophy of Religion). Third Edition, New Jersey Prentice-Hall, Inc., Englewood-Cliffs.

Article

- Nasrin A'lam Merjerdi and Muhammad Kazem Shaker. Rabete Khoda ba Ensan; Tamathol, Tajassod ya Tajally? ("The Relationship of God with Man; Representation, Incarnation, or Manifestation?". *Religious Anthropology*. 9 (2): 30 - 9.

Website

- https://iqna.ir/fa/news
- https://hawzah.net/fa/News
- https://armanroshdi.org/2011/02/21/%d8%aa%d8%ab%d9%84%d9%8a
- https://de.m.wikipedia.org/wiki/Wachtturm-Gesellschaft
- https://javadi.esra.ir

مجلة دراسات تفسيرية

جامعة المعارف الإسلامية

السنة ١٥ / خريف ١٤٤٦ / العدد ٥٩

بحث فى تفسير آيات التوحيد والتثليث فى القرآن الكريم من وجهة نظر عادل تيودور خورى، والمستشرق الكاثوليكى الألمانى

فريبا صدارت[١] / نيكزاد عيسي زاده[٢] / محمود متوسل آراني[٣]

١. مدرّسة في جامعة المذاهب الإسلامية، طهران، إيران.

sedarat.alzahra@gmail.com

٢. أستاذ مشارك في مركز بحوث علوم القرآن والحديث والطب، جامعة العلوم الطبية، طهران، إيران.

nikzadiesazadeh@gmail.com

٣. أستاذ مشارك في قسم المعارف الإسلامية، جامعة العلوم الطبية، طهران، إيران.

motavassel@tums.ac.ir

معلومات المادة	ملخّص البحث
نوع المقال: بحث **تاريخ الاستلام:** ١٤٤٥/٠٩/٢٢ **تاريخ المراجعة:** ١٤٤٦/٠١/١٨ **تاريخ القبول:** ١٤٤٦/٠٢/٢٩	التوحيد والتثليث مفهومان متضادّان ومترابطان في آنٍ واحد؛بحيث إن إثبات أحدهما يستلزم نفي الآخر.فالتثليث، بمعنى التعدّد في الألوهيّة، يُعدّ من المعتقدات الخاصّة لغالبية المسيحيين باستثناء بعض الفرق الحديثة مثل: "شهود يهوه"وبعض المجدّدين في الفكر المسيحي.وقد قام عادل تيودور خوري، الكاهن الألماني، بتفسير القرآن الكريم بمنهج يؤكّد العقلانية ويسعى إلى تحقيق حوار سلميّ بين الإسلام والمسيحية.ويهدف هذا البحث إلى الإجابة عن السؤال التالي:كيف تناول خوري في تفسيره للآيات المرتبطة بالتوحيد والتثليث مسألة التعارض بين هذين المفهومين؟وفي هذا الإطار، وبالاعتماد على المنهج التحليلي، تمّت دراسة الآيات القرآنية التي تنهى عن التثليث وتنفي البنوة لله، مع التركيز على مبدأ التوحيد، من خلال تفسيرعادل تيودور خوري، وذلك باستخدام المصادر المتاحة وبطريقةالبحث في المكتبات.وقد حصلت هذه النتيجة إلى أن تيودور خوري، من خلال استعراضه لتفاسير المسلمين في آيات التوحيد، ومن خلال إيمانه الصريح والكامل بوحدانية الله، قد قدّم برهانًا عقليًا على التوحيد الإلهي.أما في ما يتعلّق بعقيدة التثليث، فإنّه يُعدّ من اللاهوتيّين المسيحيّين الذين يرَون أن تأليه المسيح عليه السلام يُعدّ نوعًا من الشرك، ويعتقد بأنّ المسيح ليس تجسيدًا لله، بل هو مظهر من مظاهر تجلّي الله.وتجدر الإشارة إلى أن هذه النتيجة لا تتعارض مع ما ذهب إليه كبار المفسّرين المسلمين، أمثال العلامة الطباطبائي وآية الله جوادي آملي.
الألفاظ المفتاحية	تفاسير المستشرقين، التوحيد، التثليث، الكتاب المقدّس، عادل تيودور خوري.
الاقتباس:	صدارت، فريبا، نيكزاد عيسي زاده و محمود متوسل آراني (١٤٤٦). بحث في تفسير آيات التوحيد والتثليث في القرآن الكريم من وجهة نظر عادل تيودور خوري، والمستشرق الكاثوليكي الألماني. *مجلة دراسات تفسيرية*. ١٥ (٣). ٣٤ ـ ١٥. DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.9
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/15.59.9
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۵۹

بررسی تفسیر آیات توحید و تثلیث از منظر عادل تئودور خوری مستشرق کاتولیک آلمانی

فریبا صدارت[۱] / نیکزاد عیسی زاده[۲] / محمود متوسل آرانی[۳]

۱. مدرس دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران، ایران.
sedarat.alzahra@gmail.com

۲. دانشیار مرکز تحقیقات علوم قرآن، حدیث و طب، دانشگاه علوم پزشکی تهران، ایران.
nikzadiesazadeh@gmail.com

۳. دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران.
motavassel@tums.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

(۱۵ ـ ۳۴)

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۱/۱۴

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۶/۱۳

چکیده

توحید و تثلیث از مفاهیم متضاد وابسته به‌هم است؛ به‌گونه‌ای‌که اثبات یکی، ابطال دیگری را به‌دنبال دارد. تثلیث به‌معنای کثرت در الوهیت از عقاید خاصه غالب مسیحیان به جز فرقه‌های خاص قرون اخیر مانند: «شاهدان یهوه» و گروهی از نواندیشان مسیحی است. عادل تئودوخوری کشیک آلمانی با رویکرد تأکید بر عقلانیت و در راستای رسیدن به گفتگوی صلح‌آمیز میان ادیان اسلام و مسیحیت، اقدام به تفسیر قرآن کرده است. پژوهش حاضر به‌دنبال پاسخگویی به این مسئله است که وی چگونه تقابل بین توحید و تثلیث را در تفسیر آیات مربوطه، تحلیل کرده است. در این راستا با مدل تحلیلی، آیات مربوط به نهی از تثلیث و عدم فرزندداری خداوند با تکیه بر توحید، در تفسیر عادل تئودورخوری به روش کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع دسترس، مورد بررسی قرار گرفت و این نتیجه حاصل شد که تئودورخوری با بررسی تفاسیر مسلمانان در آیات توحیدی و ابراز صریح در ایمان کامل خود به توحید خداوند، برهانی بر توحید الهی ارائه داده است. در عقیده تثلیث نیز او از دسته الهی‌دانان مسیحی است که آموزه مسیحیِ الوهیت عیسی‌ﷺ را شرک دانسته و وی را مظهر تجلی خداوند و نه تجسد خدا می‌داند. در ضمن این نتیجه‌گیری، منافاتی با اعتقاد برگرفته مفسران اسلامی ازجمله علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی ندارد.

واژگان کلیدی

تفاسیر مستشرقان، توحید، تثلیث، کتاب مقدس، عادل تئودور خوری.

استناد:

صدارت، فریبا، نیکزاد عیسی زاده و محمود متوسل آرانی (۱۴۰۳). بررسی تفسیر آیات توحید و تثلیث از منظر عادل تئودور خوری مستشرق کاتولیک آلمانی. *مطالعات تفسیری*. ۱۵ (۳). ۳۴ ـ ۱۵.
DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.9

کد DOI:
https://doi.org/10.22034/15.59.9

ناشر:
دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

توحید به‌معنای یکتایی مطلق خدای متعال در مقابل شرک، از اساسی‌ترین ارکـان اعتقـادی دیـن اسـلام است. در نگاه اسلام، آموزه تثلیث مسیحیان به‌عنوان یکی از مصادیق شرک و در مقابل توحید قـرار دارد. قائلین به تثلیث، الله را یکی از اقانیم ثلاثه؛ یعنی اصول سه‌گانه دانسته و خدای یگانه را در سـه شـخصِ خدای پدر، خدای پسر (که در عیسی تجسم یافته) و خدای روح‌القدس متبلور می‌دانند و معتقدند این سه، در عین داشتن ذات یکسان، از یکدیگر متمایزند.[۱] برخی دیگر از مسیحیان در ابراز این عقیده شرک‌آمیـز با تعبیری دیگر، مسیح را اقنومی می‌انگارند که با روح‌القدس در ذات یگانه الهی متحد بودند. سپس هردو از مقام الهی تنزّل نموده، عیسی مسیح به‌صورت یک انسان برای نجات آدمیان به این جهان پای نهـاده است.[۲] عادل تئودورخوری کشیش آلمانی لبنانی الأصلِ کاتولیک، از مستشرقانی اسـت کـه بـه ترجمـه و تفسیر قرآن کریم پرداخته است. مبنای فکری وی تأکید بر اهمیـت عقلانیـت وتعقـل و گفتگـوی میـان ادیان می‌باشد و هدف خود را ایجاد ارتباط و اتحاد بین اسلام و مسیحیت و شناساندن اسلام به مسیحیان توسط خودِ قرآن اعلام نموده است پرورش و بالندگی وی در دو بستر فرهنگ دینی اسلام و مسیحیت از او شخصیتی مرکب ساخته به‌گونه‌ای‌که آثار فراوان او در حوزه اندیشـه دینـی مسـیحیت کاتولیـک، او را به‌عنوان عالِم متأله مسیحی و اشراف به الهیات، کلام، فلسفه و تفسیر، وی را در جهان اسلام بـه‌عنـوان شخصیتی برجسته و آگاه معرفی نموده است.[۳] با توجه به پیش‌فرض‌های مسیحیتِ تئودورخـوری، مداقـه در مبنای اعتقادی او در خصوص توحید الهی و آموزه تثلیث ایجاب می‌کند تا ارزیابی بهتری از تفسـیر او به‌دست آید. در این مقاله تلاش شده است انعکـاس عقیـده وی در تثلیـث، یگـانگی و عـدم فرزنـدآوری خداوند، در تفسیر او ذیل آیات مربوطه جستجو و چگونگی رفع تقابل بین توحیـد و تثلیـث از جانـب وی، ارزیابی شود.

به‌عنوان پیشینه در زمینه توحید و تثلیث و تضاد میان آنها مقالاتی با محتوای «تبیین تثلیث در مسیحیت، تنازعات متفکران مسیحی در الوهیت حضرت عیسی و تثلیث، دلایل تضاد تثلیث با توحید الهی، عمومیت نداشتن اعتقاد به تثلیث در میان مسیحیان، نگارش شده است، ازجمله:

ـ «الهیات تطبیقی بین اسلام و مسیحیت (توحید و تثلیث)» از محمد محمدرضایی، نشریه ***قبسات***، ۱۳۸۶، شماره ۴۳.

---

۱. شیخ، ***القرآن و العهدین***، ص ۱۰۹ ـ ۱۰۸.

۲. حسینی طباطبایی، ***دعوت مسیحیان به توحید***، ص ۱۴.

۳. برگرفته از: https://iqna.ir/fa/news؛ https://hawzah.net/fa/News

ـ «براهین کلامی ـ قرآنی تضاد تثلیث و توحید» از احمد نظری، نشریه ***پژوهش‌های اعتقادی و کلامی***، ۱۳۹۶، شماره ۲۵.

در خصوص نظرات عادل تئودور خوری پژوهش بسیار محدودی انجام گرفته ازجمله:

ـ مقاله «بررسی تفسیر قرآن به زبان آلمانی» اثر پروفسور عادل تئودورخوری؛ محمدحسن زمانی، استفان فردریش شفر، نشریه ***قرآن‌پژوهی خاورشناسان***، ۱۳۹۲، شماره ۱۵.

ـ مقاله «ارزیابی روش عادل تئودور خوری در تفسیر قرآن کریم»، نیکزاد عیسی‌زاده، محمود متوسل‌آرانی و فریبا صدارت، نشریه ***نقد و نظر***، ۱۴۰۲، شماره ۱۱۰.

ـ رساله علمی ***ارزیابی روش‌شناسی عادل تئودور خوری در تفسیر قرآن کریم (مبانی، قواعد، منابع)***، فریبا صدارت، سطح ۴، مجتمع آموزش عالی علوم اسلامی کوثر، ۱۴۰۲.

اما هیچ مقاله و منبع دیگری که در خصوص این مبنای اعتقادی در یک مستشرق خاص با فعالیت قرآنی پرداخته باشد، یافت نشد.

۱. مفهوم‌شناسی

یک. تثلیث

«تثلیث» در لغت اسم مکانی در حجاز نزدیک مکه[۱] و در اصطلاح بر نوعی کثرت در الوهیت دلالت دارد. در کتاب‌های متقدم لغوی، به واژه تثلیث در معنای مسیحی آن اشاره نشده، اما تحت واژه اقنوم مطالبی در این‌باره بیان شده است. «أقنوم» لفظ سریانی با معنای اصل هر چیزی، اصل و نژاد در زبان عربی است که نصارا آن را از ظهورات باری‌تعالی دانسته و با اشاره به أب، ابن و روح‌القدس، تعبیر به تثلیث می‌کنند.[۲]

به نظر می‌رسد، اولین کاربرد تثلیث در احادیث به نقل قولی از ابن‌عباس برمی‌گردد، «یرید بالتثلیث الله تعالی و صاحبته و ابنه».[۳] همچنین در توحید مفضل واژه تثلیث ذکر شده و این‌گونه تعریف شده است: «هو القول بان اللّه ثالث ثلاثة هم: الأب، و الابن و الروح‌القدس».[۴]

اما تثلیث در کتاب اصول اعتقادات کاتولیک چنین تعریف شده است: «تثلیث واحد است. ما قائل به سه خدا نیستیم، بلکه به یک خدای واحد در سه شخص؛ یعنی به «تثلیثِ هم ذات» معتقد هستیم.

---

۱. ر.ک: ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۲، ص ۱۲۵؛ مدنی، ***طراز الأول***، ج ۳، ص ۳۵۵؛ دهخدا، ***لغت‌نامه***، ج ۴، ص ۵۶۲۷.

۲. ر.ک: زبیدی، ***تاج العروس***، ج ۱۷، ص ۵۹۰؛ بستانی، ***فرهنگ ابجدی***، ص ۱۱۵؛ طریحی، ***مجمع البحرین***، ج ۶، ص ۱۴۱؛ دهخدا، ***لغت‌نامه***، ج ۲، ص ۲۶۸۲.

۳. قرطبی، ***الجامع لأحکام القرآن***، ج ۶، ص ۲۳.

۴. مفضل بن عمر، ***توحید مفضل***، ص ۲۳.

شخص‌های الهی در الوهیتِ یکتا شریک نیستند، بلکه هر یک از آنها، خدای کامل است: پدر همانی است که پسر است و پسر همانی است که پدر است و پدر و پسر همانی هستند که روح القدس است؛ یعنی در طبیعت خود، یک خدای واحد. هر یک از این سه شخص همین واقعیت است؛ یعنی ذات، جوهر، یا ماهیت الهی».[۱]

قابل ذکر است که در عهد قدیم که برای یهودیان قبل از عیسی مسیح بوده، ذکری از تثلیث به میان نیامده بلکه اهتمام بسیار بر جای‌گیری مفهوم وحدانیت خداوند بر قلوب بنی‌اسرائیل و بازداری آنها از عبادت بتها به چشم می‌خورد؛ اما در مسیحیت علی‌رغم ایمان به توحید، قرائنی اشاره به این دارد که الله یکی از اقانیم ثلاثه است[۲] ولیکن به دلیل عدم صراحت در بیان این عقیده، حقیقتاً امکان اثبات آن از آیات عهد جدید وجود ندارد.

دو. توحید

«توحید» از ریشه «وحد» به‌معنای انفراد و در اصل، چیزی که مطلقاً اجزایی ندارد؛ و واحد به‌عنوان وصف خدا؛ یعنی کسی که تجزّی و تکثّر در آن راه ندارد.[۳] توحید به‌عنوان مصدر یگانه گرداندن، یکتا قرار دادن، یکی دانستن و یکی گفتنِ خدا معنا می‌شود و در اصطلاح به‌منزله بنیادی‌ترین اصل اعتقادی در اسلام، حقیقت عبادت خداوند یکتا و ضد شرک است.[۴] کسی که قائل به توحید ربوبی است، شهادت می‌دهد بر اینکه خداوند با قیمومیت خود بر عرش اعلی، امور بندگان را به تنهایی تدبیر کرده، هیچ خالق و رازق و بخشنده و مدبری به جز او وجود ندارد. شهادت به وحدانیت خداوند، تنزیه او از مشابهت با مخلوقین است.[۵]

از آنجا که این پژوهش در صدد ارزیابی عقیده توحیدی یک مستشرق مسیحی است، لازم است در ابتدا نگاهی به وضعیت توحید و نقطه مقابل آن؛ یعنی تثلیث، در کتب مقدس شود.

۲. توحید و تثلیث در کتب مقدس

با مطالعه در عهد عتیق ایمان به یگانگی خداوند در سرتاسر آن به وضوح دیده می‌شود. عهد قدیم از خدای پدران (ابراهیم، اسحاق و یعقوب) سخن می‌گوید. جایی که عهد عتیق اولین قانون ایمان را اعلام کرد، این است: «ای اسرائیل بشنو که یَهُوَه، خدای ما. یَهُوَه واحد است، پس یهُوَه خدای خود را به تمامی

---

1. https://armanroshdi.org/2011/02/21/تثلیث_2

۲. ر.ک: شیخ، ***القرآن و العهدین***، ص ۱۰۹.

۳. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ص ۸۵۷.

۴. دهخدا، ***لغت‌نامه***، ج ۵، ص ۶۲۳۳ و ۶۲۳۴؛ بستانی، ***فرهنگ ابجدی***، ص ۲۷۲.

۵. ر.ک: زبیدی، ***تاج العروس***، ج ۵، ص ۳۰۳؛ حمیری، ***شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم***، ج ۱۱، ص ۷۰۹۶.

جان و تمامی قوت خود محبت نما».[۱] تا زمانی که این قاعده مبنای ایمان یهود قرار گرفت، بنی‌اسرائیل حق نداشتند چیزی را شریک خدا قرار دهند یا خدایان دیگر را بپرستند.[۲] دیگر انبیاء هم در اسفار عهد قدیم نقش بزرگی در تثبیت این عقیده در بنی‌اسرائیل دارند.[۳] در صحیفه یوشع آمده: یوشع به قوم گفت: «شما بر خود شاهد هستید که یَهُوَه را برای خود اختیار نموده‌اید تا او را عبادت کنید. گفتند: شاهد هستیم. گفت: پس الآن خدایانِ غیر را که در میان شما هستند، دور کنید و دل‌های خود را به یَهُوَه خدای اسرائیل مایل سازید».[۴]

همان‌طور که عقیده توحید در قرآن و عهد قدیم، از اولین اعتقادات است در عهد جدید نیز آن را به‌عنوان نخستین فرمان ملاحظه می‌کنیم. چنانچه در انجیل مرقس مشابه عهد قدیم، از عیسی علیه‌السلام نقل شده است: «ای اسرائیل بشنو که خدای ما خداوند واحد است و خدایت را با تمام دل و با تمام جان و با تمام عقل و با تمام قوت محبت نما که اول از احکام، این است».[۵] همچنین در انجیل لوقا آمده: «مکتوب است که خداوند، خدای خود را پرستش کن و غیر او را عبادت منما».[۶] «در بخش نخستین ایمان مسیحی که به قرون اولیه باز می‌گردد نیز چنین است: من به یک خدا ایمان دارم».[۷]

علی‌رغم اینکه یهودیان و مسیحیان قائل به توحید هستند و همان‌طور که ذکر شد، توحید اولین اعتقاد آنان است، اما مسیحیان در قالب تثلیث به خداوند نسبتِ فرزند می‌دهند. کتاب ***اعتقادنامه وست مینستر*** به‌عنوان تعلیم استاندارد کلیسا خداوند را مقدس‌ترین روحی می‌داند که زنده و حقیقی و در وجود و کمال، نامحدود و به دور از تبدیل و تغییر است. او سرمد، خارج از ادراک، قادر مطلق، حکیم، قدوس و مختار مطلق است؛[۸] اما بعد از تعریف فوق، به تثلیث و اقانیم ثلاثه در مورد خداوند اقرار می‌کند: «در وحدت الوهیت سه أقنوم وجود دارد که دارای یک ذات و قدرت و ابدیت می‌باشند؛ یعنی خدای پدر و خدای پسر و روح‌القدس. پدر از هیچ کس سرچشمه نمی‌گیرد و نه مولود گردیده و نه صادر شده است، پسر از ازل، از پدر مولود شده و روح‌القدس از ازل، از پدر و از پسر صادر گردیده است».[۹]

---

۱. سفر التثنیهٔ ۶: ۴ و ۵.
۲. ر. ک. شیخ، ***القرآن و العهدین***، ص ۹۷.
۳. همان، ص ۹۸.
۴. صحیفه یوشع بن نون ۲۴: ۲۳.
۵. انجیل مرقس ۱۲: ۲۹ و ۳۰.
۶. انجیل لوقا ۴: ۸.
۷. ماسون، ***قرآن و کتاب مقدس: درون‌مایه‌های مشترک***، ص ۵۶.
۸. ر.ک: میکائیلیان، ***اعتقادنامه وست مینستر***، ص ۳۲.
۹. همان، ص ۳۳.

با غور در عهد جدید نمی‌توان توحید یا عدم توحید در مسیحیت را نتیجه گرفت؛ زیرا که در مورد خود حضرت عیسی‌علیه‌السلام نیز چنان آشفتگی و ضد و نقیض در آیات مشاهده می‌شود که برخی در اصلِ تاریخی بودن وی شک کرده و او را اسطوره می‌پندارند.

در عهد جدید گاهی حضرت عیسی‌علیه‌السلام خودِخداست: «و کلمه خدا بود».[۱]

گاهی عیسی با خدا یکی است: «من و پدر یکی هستیم».[۲] «کسی که مرا دید پدر را دیده است».[۳]

گاهی موجودی ازلی دانسته می‌شود که همیشه با خدا بوده است: «در ابتدا کلمه بود و کلمه نزد خدا بود»[۴] و «یقین کنید پدر در من است و من در او».[۵]

علت این پریشانی به گفته برخی اندیشمندان به این دلیل است که دین مسیحیت، دو مؤسس با افکار متفاوت دارد. یکی حضرت عیسی‌علیه‌السلام و دیگری پولس. با نگاهی به کتاب اعمال رسولان، نوشته لوقا، این دوگانگی با تغییر و تأسیس جدید آشکار می‌شود. لوقا در هشت باب اول، بیش از کل کتابِ عهد جدید، بر بنده خدا بودن عیسی‌علیه‌السلام تأکید می‌شود و حتی به‌عنوان پیامبری از جانب خدا خوانده می‌شود که حضرت موسی‌علیه‌السلام، وعده او را داده است؛[۶] اما در ابواب بعدی کتاب، عنوان‌ها عوض می‌شود. عیسی دیگر بنده و پیامبر و پسر انسان نامیده نمی‌شود؛ بلکه وقتی پولس ایمان آورد، بی‌درنگ در کلیسا موعظه می‌کند که او پسر خداست.[۷] این تناقض، ویژه دو عنوان پسر خدا و پسر انسان نیست؛ بلکه تمام جنبه‌های مسیح‌شناسی و بلکه الهیات و حتی تمام دین را فرا می‌گیرد.[۸]

۳. رویکرد تئودورخوری در توحید الهی

عادل تئودورخوری در تفسیر خود ذیل آیاتی که اشاره به توحید دارد، با بررسی تفاسیر مسلمانان، آنها را تحلیل و ضمن آن عقیده خود را بیان و به‌صراحت ایمان کامل خود را به توحید خداوند ابراز داشته است.

برای نمونه در ذیل آیات ۱۱۶ و ۱۱۷ بقره،[۹] این‌گونه تفسیر کرده است: «نویسندگان مسلمان

---

۱. انجیل یوحنا، ۱: ۱.
۲. یوحنا، ۱۰: ۳۰.
۳. یوحنا، ۱۴: ۹.
۴. یوحنا، ۱: ۱.
۵. یوحنا، ۱۰: ۳۸.
۶. ر.ک: اعمال، ۳: ۲۲.
۷. ر.ک: همان، ۹: ۲۰.
۸. ر. ک. سلیمانی اردستانی، ***پسر خدا در عهدین و قرآن***، ص ۱۲۹ ـ ۱۲۳.
۹. وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ * بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. (بقره / ۱۱۷ ـ ۱۱۶)

مطمئن نیستند که در این آیه چه کسی مستقیماً منظور شده است. آنها او را به یهودیان و همچنین مسیحیان و مشرکان نسبت می‌دهند. هر سه گروه در آیات قبلی ذکر شده بودند. در قرآن نیز جمله‌هایی وجود دارد که می‌تواند این موضوع را تأیید کند. یهودیان می‌گویند: عزیر پسر خداست و مسیحیان می‌گویند: مسیح پسر خداست.[۱] علاوه بر این، قرآن با قاطعیت عقاید مشرکان مکه ـ که خدا را به فرزندان نسبت می‌دهند، و تعلیم مسیحیان ـ که عیسی مسیح را پسر خدا می‌نامند ـ را قاطعانه رد می‌کند. اگر مواضع دیگر را به موازات این آیه در نظر بگیرید، آیاتی وجود دارد که نسبت فرزند دادن به خدا، به مشرکان نسبت داده شده است؛ مانند: آیات ۶۸ یونس[۲] و ۴ کهف.[۳] دراین‌صورت این آیه را نیز می‌توان رد مشرکان دانست. قرآن شرک را محکوم می‌کند. یکی از اشکال شرک که موجب خشم قرآن می‌شود، ادعای این است که خداوند فرزند اختیار کرده است.[۴] قرآن با قاطعیت این عقاید را رد می‌کند. این عقیده که خدایان دیگری غیر از خدا وجود دارد نیز غیرقابل توصیف است؛ زیرا منجر به تناقض می‌شود.[۵] تئودورخوری در ادامه آیه ۱۱۷ که به توضیح خالقیت و مالکیت خداوند نسبت به آسمان و زمین و تمام موجودات و اراده او در ایجاد همه چیز در لحظه، توسط «کُن» با استفاده از آیات دیگر پرداخته؛ مطابق بودن موضع خالقیت و مالکیت و استفاده از کلام خلاق را در قرآن و کتاب مقدس ذکر کرده تا تشابه بین کتب را به‌دست آورد: «این یک عبارت اساسی از کتاب مقدس است. این جمله همچنین بخشی از عقاید مسیحی است. کتاب مقدس[۶] گواهی می‌دهد که خداوند چیزها را با کلمه خلاق خود فرا می‌خواند».[۷]

در مراجعه به تفاسیر مسلمانان ازجمله علامه طباطبایی و آیت الله جوادی آملی مشاهده می‌شود که نتیجه‌ای که تئودورخوری از این آیات گرفته تفاوتی با عقیده اسلامی ندارد. علامه طباطبایی در ذیل آیات ۱۱۶ و ۱۱۷ بقره آورده است: در ابتدا مقصود اهل کتاب از ذکر فرزند برای خدا، ادای احترام به پیامبرشان بود؛ همان‌گونه که در تشریف خود می‌گفتند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ»[۸] لکن در اندک مدتی این تعارف صورت جدی به خود گرفته، تبدیل به پندار حقیقی شد. لذا در این دو آیه خداوند به‌عنوان اعراض

---

۱. وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ. (توبه / ۳۰)

۲. قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ.

۳. وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا.

۴. وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا؛ (مریم / ۸۸) أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا. (مریم / ۹۱)

۵. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۲، ص ۱۱۲ ـ ۱۱۱.

۶. پیدایش، ۱: ۲۵ ـ ۳.

۷. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۲، ص ۱۱۲.

۸. مائده / ۱۸.

از گفتارشان، با دو برهان مسئله ولادت و پیدایش فرزند از خدای سبحان را نفی می‌کند: ۱. همه چیز قانت او هستند چطور می‌شود که یکی از این قانت‌ها جزئی از او باشد. ۲. فرزند درست‌کردن، احتیاج به تربیت و تدریج دارد، این با بدیع بودن خداوند و «کن فیکون» سازگاری ندارد.[۱]

همچنین آیت‌الله جوادی آملی در ذیل آیات مذکور این‌گونه تفسیر کرده است: «اتخاذ ولد خواه حقیقی (تولید مثل) یا تشریفی، با سبّوح بودن خدا ناسازگار است؛ زیرا اتخاذ ولد هر چند به‌صورت تشریفی، برای نفع بردن باشد یا برای انس گرفتن، نشانه نقص و نیازمندی آخذ است و خداوند، غنیّ محض و سبّوح از هر نقص و نیاز است؛ ازاین‌روی مبرّای از تولید حقیقی و اتخاذ تشریفی ولد است. همه آنها که فرزند خدا پنداشته شدند، برده صرف و بنده محض او هستند و خدا برده و بنده را ولد خود اتخاذ نمی‌کند؛ هم خدای سبحان برتر از آن است که اتخاذ ولد کند و هم آن فرزند خوانده‌ها، مَلَک باشند یا مَلِک یا غیر آن، پایین‌تر از آن هستند که به‌عنوان فرزند خدا برگزیده شوند».[۲]

تئودورخوری در آیه ۸۳ بقره،[۳] در تفسیر خود بر توحید برآمده از واژه «تعبدون» تأکید کرده است، با این بیان: «این بخش از آیه که بیان می‌کند «هنگامی که ما تعهد بنی‌اسرائیل را دریافت کردیم» (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ ...) و این بخش «شما فقط باید خدا را بندگی کنید» (تَعْبُدُونَ): دلالت دارد بر الزام مردم به بندگی خدا فقط».[۴]

تئودورخوری در تفسیر سوره اخلاص، معتقد است که آیات این سوره خلاصه چشمگیری از توحید اسلامی به‌دست می‌دهد. صفت «صمد» را برای خداوند از قول مفسران مختلف، به نشانه تعالی خداوند، غیرقابل نفوذ، ابدی و ماندگار، خدایی که نه می‌زاید و نه زاییده می‌شود، فرمانروای مطلق و کسی که به هیچ‌کس وابسته نیست و همه به او وابسته‌اند، ذکر کرده است و در آخر در تعبیر «لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» متذکر شده که در جاودانگی و تعالی هیچ‌کس با او برابر نیست. وی در تفسیر آیه «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» ارجاع به تفسیر آیه ۱۱۶ بقره داده که در عبارات فوق به آن پرداخته شد.[۵]

علامه طباطبایی آورده است که: صفات سه‌گانه‌ای متولد شدن چیزی از خدا، و تولد خدای تعالی از چیز دیگر و داشتن کفو، که در این سوره نفی شده، گرچه ممکن است از جهتی نفی آنها متفرع بر صفت

---

۱. ر.ک: طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱، ص ۲۶۲ ـ ۲۶۱.
۲. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶، ص ۲۹۱ ـ ۲۹۰.
۳. وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ ... .
۴. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۲، ص ۳۷.
۵. ر.ک: همان، ج ۱۲، ص ۶۱۱.

احدیت خدای تعالی باشد، اما پیش از آن به نظر می‌رسد آنها متفرع بر صمدیت خداوند باشند و مآل آن به اثبات یگانگی خدا در ذات و صفات و افعال خواهد انجامید. پس حاصل مفاد سوره این است که، خدای تعالی را به صفت احدیت و واحدیت توصیف می‌کند.[۱]

آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر این سوره آورده: «او آن غیب مطلق است که همه عقول درباره او متحیر است و او «أحد» است؛ یعنی هیچ مشابهی نخواهد داشت و این أحدیت مخصوص اوست، افکاری که یهودیت و مسیحیت داشتند، آلوده بود با تثنیه یهودیت و تثلیث مسیحیت برای ابطال آنها فرمود: «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ» نه تنها پدر کسی نبود و پسر کسی نبود و نکره در سیاق نفی که در «وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ» دیده می‌شود، مفید عموم است؛ یعنی احدی همتای او نیست. بنابراین می‌شود یک حقیقت واجب بالذات نامتناهی.»[۲]

وی در بخش دیگری از تفسیر خود برای اثبات توحید الهی با کنار هم قرار دادن آیات قرآن با نفی عقاید شرک‌آلود و دروغ دانستن ادعاهای مشرکان به نتیجه مطلوب رسیده است. با این بیان: «هدف اعلام شده از ادعای قرآنی این بود که اعراب را از کیش خدایان مختلف خود منصرف کند و آنها را به پرستش خدای یگانه تبدیل کند. قرآن در مناظره دائمی خود با طاغوتیان، مکرراً این مضمون را مطرح می‌کند: «و خدای دیگری را در کنار خدا قرار ندهید، من ازسوی او هشداری آشکار برای شما هستم.»[۳] تنها خداست ابدی و فناناپذیر که هر تصمیمی در مورد سرنوشت انسان به اوست و به علاوه همه ما در راه هستیم: «و غیر از خدا معبود دیگری را نخوانید. خدایی جز او نیست. همه چیز هلاک می‌شود جز صورت او، داوری از آن اوست و به‌سوی او بازگردانده می‌شوید».[۴] برخی از آیات قرآن تصریح می‌کند که بخش‌هایی از مخلوقات و بندگان خدا با او مرتبط است.[۵] اینها می‌توانند اشیاء یا افرادی از زمین باشند.[۶] آنها می‌توانند جن باشند که نسبت به خدا دارند.[۷] یا شریک خدا شده‌اند؛[۸] اما آنها همچنین می‌توانند فرشته باشند.[۹] مشرکان ادعا می‌کنند که خداوند دارای فرزندان و پسران و دختران است[۱۰] که او به دنیا

---

۱. ر.ک: طباطبایی، ***المیزان***، ج ۲۰، ص ۳۸۹.

2. https://javadi.esra.ir.

۳. وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ. (ذاریات / ۵۱)

۴. وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ. (قصص / ۸۸)

۵. وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا. (زخرف / ۱۵)

۶. أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ. (انبیاء / ۲۱)

۷. وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ. (صافّات / ۱۵۸)

۸. وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ. (انعام / ۱۰۰)

۹. أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا . (إسراء / ۴۰)

۱۰. وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ. (انعام / ۱۰۰)

آورده است[۱] قرآن خشمگین است که مشرکان دختران را به خدا نسبت می‌دهند، درحالی‌که خودشان فقط پسر می‌خواهند.[۲] آنچه مشرکان ادعا می‌کنند، بی‌اساس است. آنها فقط دروغ و اظهارات نادرست هستند. قرآن با براهین خود این ادعاها را باطل می‌کند: آنها بدون اطلاع یقینی از مسائل دینی، فرضیات نادرستی دارند.[۳] اگر حق را می‌دانستند و علم دینی داشتند، به‌گونه‌ای دیگر اظهارنظر می‌کردند و به توحید اعتراف می‌کردند.[۴] خدایان مشرکان اصلاً خدا نیستند. این شرکای فرضی با خدا کجا هستند؟[۵] آنها نمی‌توانند کاری را انجام دهند که در صلاحیت خدا باشد. آنها نمی‌توانند خلق کنند و به‌طور مداوم آفرینش را تکرار و تجدید کنند.[۶] آنها همچنین نمی‌توانند زندگی مردم را تأمین کنند؛[۷] زیرا خداست که شما را می‌آفریند و سپس به شما روزی می‌دهد. سپس به شما اجازه می‌دهد بمیرید، سپس شما را دوباره زنده می‌کند. آیا در بین شرکای شما کسی هست که بتواند هر یک از این کارها را انجام دهد؟ حمد و ستایش اوست و او از آنچه شریک می‌گردانند، برتر است[۸] ... خداوندی که همه اینها را به انجام می‌رساند، به هیچ‌کس وابسته نیست، او نیازی به داشتن فرزند ندارد، او مالک تمام خلقت است[۹] و همه خاضعانه تسلیم او هستند.[۱۰] خداوند فرزندی نداشت و همنشینی نداشت؛[۱۱] پس بین او و جن و فرشتگان رابطه‌ای نیست و مشرکان باید از اظهارات احمقانه و بیان افکار هولناک دست بردارند. هنگامی که خدا چیزی را خلق می‌کند، آن را نه از طریق نسل، بلکه با قدرت مطلق کلام خلاق خود انجام می‌دهد. او فقط باید بگوید: باش!» و این

---

۱. وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ. (صافات / ۱۵۲)

۲. فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ. (صافات / ۱۴۹)

۳. وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا؛ (یونس / ۳۶) وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ. (یونس / ۶۶)

۴. أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ. (ر.ک: انبیاء / ۲۴)

۵. قُلْ أَرُونِيَ الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ. (سبأ / ۲۷)

۶. قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ؛ (یونس / ۳۴) لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ؛ (ر.ک: زمر / ۳۴) قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ. (رعد / ۱۶)

۷. وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ. (نحل / ۷۳)

۸. اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ. (روم / ۴۰)

۹. قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ. (یونس / ۶۸)

۱۰. كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ. (بقره / ۱۱۶)

۱۱. بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ. (انعام / ۱۰۱)

همان چیزی است که او می‌خواهد.[۱] به‌همین دلیل این ایده که خدایان دیگری در کنار خدا وجود دارند غیر قابل توصیف است؛ زیرا منجر به تضادهای مختلف می‌شود؛ زیرا خدایان ثانویه به دنبال قدرت و حکومت خدا هستند،[۲] فرزند خدا باید به‌عنوان یک شریک در حکومت او عمل کند؛[۳] اما این منجر به رقابت بین خدایان مختلف خواهد شد: خدا هرگز فرزندی نگرفت. و معبودی جز او نیست وگرنه هر خدایی آنچه را که آفریده از بین می‌برد و برخی نسبت به برخی دیگر متکبر می‌شوند. سپاس خداوندی را که برتر است از آنچه وصف می‌کنند».[۴] رقابت بین خدایان فقط باعث آسیب به خلقت می‌شود،[۵] هیچ خدایی جز خدا نیست که بتواند رقیب او باشد. فرشتگان فقط بندگان خدا هستند. آنها در سخن گفتن او را پیش نمی‌افتند و به فرمان او عمل می‌کنند،[۶] به‌طور کلی و در مورد همه موجودات در رابطه با خدا این اصل جاری است: و بگو: الحمدلله (سبحان الله) که فرزندی برای خود نگرفته و در حکومت ملکوتی شریکی ندارد و دوستی ندارد که او را از سر ذلت یاری کند و عظمت او را مؤکداً ستایش کنید.[۷و۸]

عادل تئودورخوری با کنار هم چیدن آیاتی که دلالت بر شرک دارد و منزه دانستن خداوند از آن و آیاتی که یگانگی و عدم نیاز خداوند را ثابت می‌کند، برهانی بر توحید الهی ارائه داده و به‌صراحت اعتقاد خود به توحید الهی را ابراز داشته و نتیجه‌ای که از توحید الهی گرفته منافاتی با اعتقادی توحیدی که مفسران مسلمان در تفسیر آیات اظهار کرده‌اند، ندارد.

۴. رویکرد تئودورخوری در تثلیث

تئودورخوری در آیه ۱۷ مائده[۹] در ذیل این مطلب که «کسانی که می‌گویند: خداوند مسیح پسر مریم است، قطعاً کافرند» آورده است که: «رازی در ذیل این آیه متذکر می‌شود که هیچ‌کس در میان مسیحیان چنین اظهارنظری ندارد. چگونه قرآن آنها را به آن متهم می‌کند؟ پاسخ او این است: افرادی هستند که ادعا می‌کنند خداوند در یک انسان نازل شده است و دور از ذهن نیست که برخی از مسیحیان

---

۱. مَا كَانَ لِلَّهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. (مریم / ۳۵)

۲. قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا. (اسراء / ۴۲)

۳. وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا. (اسراء / ۱۱۱)

۴. مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ. (مؤمنون / ۹۱)

۵. لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ. (انبیاء / ۲۲)

۶. وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ * لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ. (انبیاء / ۲۶ و ۲۷)

۷. وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا. (اسراء / ۱۱۱)

۸. ر. ک. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۵، ص ۲۷۵ ـ ۲۷۳.

۹. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ.

چنین ادعایی را در مورد عیسی مسیح داشته باشند. اگر منظور آنها در اینجا این است که هیپوستاز لوگوس (روح‌القدس) با عیسی متحد شده است، به این معناست که برای آنها خدا اکنون خود عیسی مسیح است.[۱] استدلال با توضیحات بیشتر نشان می‌دهد که رازی از تعالیم دقیق کلیساهای اصلی مسیحی در مورد تجسم اطلاع کافی ندارد. بنابراین، پاسخ او ابهامی را که او شناسایی کرد برطرف نمی‌کند».[۲]

وی در ذیل آیه ۱۸ مائده[۳] که ادعای یهودیان و نصارا را بیان کرده مبنی بر فرزندان و اولیاء خدا بودن، ضمن رد این ادعا آن را وقیحانه شمرده و مدعیان کنونی را نیز از آنها دانسته است؛ اما فقط در مورد یهود اظهارنظر کرده است.[۴]

علامه طباطبایی در ذیل آیه ۱۷ مائده آورده: در این آیه، جمله «قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ» برهانی است بر بطلان عقیده مسیحیان مبنی بر اتحاد و علیت مسیح و خدا که از راه تناقض بودن آن عقیده اقامه شده است. تقیید مسیح به پسر مریم بودن دلالت بر این دارد که مسیح یک بشر تمام عیار و مانند سایر موجودات و سایر افراد انسان‌ها تحت تأثیر ربوبی است و به‌همین منظور کلمه «أمّه» را بر آن عطف کرد، تا بفهماند مسیح هم مثل مادرش و از سنخ اوست. حاصل برهان اینکه مسیح مثل مادرش شبیه و مماثل سایر افراد بشر است، در نتیجه هر حکمی و هر حادثه‌ای که در مورد سایر افراد بشر جائز و ممکن باشد در مورد او نیز ممکن است.[۵]

آیت‌الله جوادی آملی آورده است: «حضرت مسیح را به‌عنوان فرزند مریم خواندن هم غلوّ (خدا دانستن مسیح) افراطیون مسیحی و هم تفریط یهودیان (ناپاکزاده خواندن مسیح) را باطل می‌کند. تکرار لفظ جلاله «الله» در آیه مورد بحث نشان اهتمام به مسئله توحید و ابطال هر گونه مطلب منافی با آن است».[۶]

علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی ذیل آیه ۱۷۱ نساء،[۷] خطاب آیه را بر اساس سیاق، تنها مسیحیان می‌دانند و غلوّ که معنای تجاوز و گذر به‌سوی افراط و تفریط دارد، در این آیه فقط افراط و زیاده‌روی در دین است نه جامع هر دو. این آیه اهل کتاب را از هرگونه غلو و گفتار باطل درباره خداوند

---

۱. رازی، ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***، ج ۱۱، ص ۳۲۷.

۲. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۶، ص ۶۲.

۳. وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ.

۴. ر. ک. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۶، ص ۶۴ ـ ۶۳.

۵. ر. ک. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۵، ص ۲۴۷.

۶. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۲۲، ص ۱۹۸.

۷. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا.

برحذر داشته، به لزوم حق‌مداری در عقاید فرا می‌خواند. تفریط و کوتاهی در معرفت خدا و افراط و تندروی درباره پیامبران و بالابردن آنان از حدّ انسان، زمینه‌ساز عقیده تثلیث و سه‌گانه‌پرستی مسیحیان شده و قرآن برای مبارزه با این اندیشه افراطی هماره نام حضرت مسیح را با وصف فرزند حضرت مریم می‌آورد.[۱]

اما تئودورخوری در ذیل آیه ۱۷۱ نساء، غلو در دین را برای یهودیان «ردّ عیسی مسیح» و برای مسیحیان «اعتراف به عیسی مسیح به‌عنوان پسر خدا» دانسته است و در ذیل آیه «لا تَقُولُوا ثَلاثَةٌ» بیان کرده: «سه؛ یعنی ما در سه فرض به خدای واحد ایمان داریم، یا به سه خدا ایمان داریم. اعتقاد به سه فرض، توسط مفسران و متکلمان اسلام مردود است؛ زیرا ـ این استدلال است ـ این فرضیه‌ها نه تنها به‌عنوان صفات خداوند (که خود قرآن آنها را به رسمیت می‌شناسد) بلکه به‌عنوان سه موجود زنده باید درک کرد. بر اساس دیدگاه مسیحی، یکی از آنها در عیسی زندگی می‌کرد و انسانیت او را می‌پذیرفت».[۲]

تئودورخوری در ذیل این آیات بحث مفصلی با عنوان «مسیح در قرآن» دارد که در آن به اَشکال شرک در میان اعراب و اقوام دیگر، براهین قرآن در رد شرک، مخالفت با تعالیم مسیحی، القاب قرآنی عیسی مسیح، وجه تسمیه مسیح، کلام خدا بودن مسیح، روح خدا بودن مسیح و در آخر الوهیت مسیح پرداخته است که در ادامه به فراخور موضوع، اشاره به موارد آن و تحلیل نظر وی انجام خواهد شد.

درحالی‌که مسیحیان از اینکه حضرت عیسی‌علیه‌السلام به‌عنوان کلمه‌ای از خداوند که به مریم القاء شده، الوهیت ایشان را نتیجه می‌گیرند: «در ابتدا کلمه بود و کلمه نزد خدا بود و کلمه خدا بود»[۳] تئودورخوری این الوهیت را رد می‌کند؛ با این بیان که: «قرآن به فرشتگان اجازه می‌دهد در هنگام بشارت به مریم بگویند: «ای مریم، خداوند کلمه‌ای از خود به تو خبر می‌دهد که نامش مسیح عیسی پسر مریم است».[۴] در جای دیگر قرآن می‌فرماید: «مسیح عیسی بن مریم، فقط رسول خدا و کلام اوست که برای مریم آورد[۵] مدافعان مسیحی بارها به این عبارات اشاره کرده‌اند تا به این نتیجه برسند که قرآن، هر چند غیرمستقیم، الوهیت عیسی، لوگوس (روح القدس) ابدی را به رسمیت شناخته است؛ نمی‌توان شک کرد که پژواک آموزه‌های مسیحی در اینجا شنیده می‌شود؛ اما به همان اندازه مسلم به نظر می‌رسد که محمد فقط واژگان «کلمه» را بدون مرتبط ساختن محتوای جزمی با آن اقتباس کرده است. به‌همین دلیل است

---

۱. ر.ک: طباطبایی، ***المیزان***، ج ۵، ص ۱۴۹؛ جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۲۱، ص ۴۲۳.

۲. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۵، ص ۲۷۱ ـ ۲۷۰.

۳. انجیل یوحنا، ۱: ۱.

۴. إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ. (آل‌عمران / ۴۵)

۵. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ. (نساء / ۱۷۱)

که این خاطره مبهم جزم‌اندیشی مسیحی نیازی به تأکید و بهره‌برداری چندانی ندارد؛ زیرا قرآن در جاهای متعدد به‌صراحت انکار کرده است که عیسی پسر خداست».[۱]

تئودورخوری روح خدا بودن عیسی را نیز دلیل بر الوهیت او نمی‌داند بلکه آن را مرتبط به نوع تولد وی می‌داند: «الوهیت عیسی از عنوان «روح او (خدا)» که قرآن در آیه ۱۷۱ نساء به عیسی می‌دهد نیست. مفسران می‌گویند که عیسی توسط مریم با دمیدن روح الهی آبستن شد: «و (یاد کن) او را که شرم خود را حفظ کرد. سپس از روح خود در آنها دمیدیم و او و پسرش را نشانه‌ای برای اهل دنیا قرار دادیم.»[۲] از این نظر، عیسی دوباره مانند انسان اول، آدم است که از طریق دمیدن روح خدا خلق شده است.[۳]»[۴]

وی در ادامه نیز الوهیت عیسی را با آوردن دلایل بندگی عیسی در آیات قرآن رد می‌کند و به‌صراحت اعلام می‌کند که «اگر مسیحیان بر تعالیم نادرست خود پافشاری کنند، مانند کافران هستند»: «مسلماً مسیح از روی اکراه از بنده خدا بودن خودداری نخواهد کرد و همچنین فرشتگان نیز از نزدیک شدن به (خدا) خودداری نخواهند کرد»،[۵] این موضع روشن قرآن است. او در برابر زیاده‌روی مسیحیان می‌ایستد و از آنها می‌خواهد که فقط راست بگویند و ویژگی‌هایی را به عیسی پسر مریم نسبت ندهند؛[۶] زیرا همه مردم مانند بندگان در برابر خدا می‌ایستند، این نگرشی است که متعلق به همه آنهاست: «هیچ‌کس در آسمان‌ها و زمین نمی‌تواند به‌سوی خدای مهربان بیاید جز به‌عنوان یک بنده».[۷] قرآن آموزه مسیحی را که عیسی مسیح را پسر خدا می‌داند رد می‌کند. او سعی می‌کند با استدلال‌های مختلف، خطای این آموزه را ثابت کند. او بیان می‌کند که عیسی و مریم، مادرش، مانند انسان‌های معمولی «غذا می‌خوردند»[۸] علاوه بر این، خود عیسی بارها در پیام خود، همان‌طور که در قرآن آمده است، تأکید کرد: «و خداوند پروردگار من و شماست. پس او را عبادت کنید».[۹] او خود در بهشت و به شکلی جدی در حضور خدا به

---

۱. تئودورخوری، القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)، ج ۵، ص ۲۷۷ ـ ۲۷۶.

۲. وَالَّتِی أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِیهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آیَةً لِلْعَالَمِینَ. (انبیاء / ۹۱)

۳. فَإِذَا سَوَّیْتُهُ وَنَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِینَ. (حجر / ۲۹)

۴. تئودورخوری، القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)، ج ۵، ص ۲۷۷.

۵. لَنْ یَسْتَنْکِفَ الْمَسِیحُ أَنْ یَکُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِکَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ یَسْتَنْکِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَیَسْتَکْبِرْ. (نساء / ۱۷۲)

۶. یَا أَهْلَ الْکِتَابِ لَا تَغْلُوا فِی دِینِکُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِیحُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَکَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَی مَرْیَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ. (نساء / ۱۷۱)

۷. إِنْ کُلُّ مَنْ فِی السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِی الرَّحْمَنِ عَبْدًا. (مریم / ۹۳)

۸. مَا الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّیقَةٌ کَانَا یَأْکُلَانِ الطَّعَامَ. (مائده / ۷۵)

۹. قَالَ الْمَسِیحُ یَا بَنِی إِسْرَائِیلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّی وَرَبَّکُمْ؛ (مائده / ۷۲) وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّی وَرَبُّکُمْ فَاعْبُدُوهُ. (مریم / ۳۶)

این امر شهادت داد: «و هنگامی که خداوند گفت: ای عیسی بن مریم، این تو بودی که به مردم گفتی: آیا مرا و مادرم را خدایان در کنار خدا می‌گیرید؟ فرمود: الحمدلله (سبحان الله) جای من نیست که چیزی بگویم که حق ندارم اگر گفته بودم شما می‌دانستید. به آنها چیزی غیر از آنچه به من می‌دهی نگفتم؛ یعنی خدای من و خدای خودتان را بپرستید».[۱]

بنابراین اگر مسیحیان عیسی را پسر خدا می‌دانند، از پیام صریح او که بی‌شک از طرف خدا به مردم منتقل می‌کرد، منحرف می‌شوند. «برای هیچ‌کس نیست که خداوند کتاب و قدرت قضاوت و نبوت را به او بدهد و سپس به مردم بگوید: به‌جای خدا بندگان من باشید.[۲] کسانی که می‌گویند خدا مسیح بن مریم است، کافرند، وقتی مسیح گفت: «ای بنی‌اسرائیل، خدای پروردگار من و پروردگارتان را بپرستید. هر کس (دیگران) را برای خدا شریک قرار دهد، خداوند بهشت را از او دریغ کرده است[۳] و مسیحیان می‌گویند: مسیح پسر خداست. این سخنان از زبان خودشان است، با این کار، مانند کسانی که قبلاً کافر شدند، سخن می‌گویند. خدایا با آنها مبارزه کن! چه آسان به خود اجازه می‌دهند که از خود دور شوند، آنها علما و راهبان خود را در کنار خدا و همچنین مسیح پسر مریم را به ارباب خود گرفتند. فقط به آنها دستور داده شده بود که یک خدا را بندگی کنند، خدایی جز او نیست. الحمدلله! (سبحان الله) او از آنچه شریک می‌کنند منزّه است».[۴و۵]

تئودور خوری در پایان این‌گونه نتیجه می‌گیرد که: «بنابراین، آموزه مسیحیِ الوهیت عیسی مسیح، در نهایت به‌عنوان دیدگاهی شبیه به شرک رد می‌شود. مسیح به هیچ وجه پسر خدا نیست؛ اما او پیامبر بزرگ و فرستاده خداست که به لطف خاصی متمایز است. او در پیام خود، در زندگی و در شخص خود، نشانه رحمت خداوند برای مردم در سراسر جهان است و می‌ماند».[۶]

فقط توجه به یک نکته لازم می‌آید و آن اظهار نظر تئودورخوری در ذیل این بخش «لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ»

---

۱. وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ * مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ... . (مائده / ۱۱۷ ـ ۱۱۶)

۲. مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ. (آل‌عمران / ۷۹)

۳. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ. (مائده / ۷۲)

۴. وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ * اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. (توبه / ۳۱ ـ ۳۰)

۵. تئودورخوری، ***القرآن الکریم*** (عربی ـ آلمانی)، ج ۵، ص ۲۷۹ ـ ۲۷۸.

۶. همان، ص ۲۷۹.

از آیه ۱۷۱ نساء که بیان کرده: «سه؛ یعنی ما در سه فرض به خدای واحد ایمان داریم، یا به سه خدا ایمان داریم»[۱] و در هیچ کجای دیگر مطلبی در این معنا نیاورده است. با توجه به براهینی که از قرآن برای توحید خداوند و عدم الوهیت عیسی علیه‌السلام ارائه داد، می‌توان آن را به یکتاپرستی که از این عبارت استشمام می‌شود، سوق داد و در تأیید این مطلب به موارد زیر اشاره کرد:

۱. امروزه نظریه توحیدگرایی علی‌رغم برخورد شدید کلیساهای سنتی، طرفداران بسیاری یافته و این اعتقاد که عیسی مسیح یک انسان و البته انسانی که نظیر ندارد و مخلوق کامل است، رو به رشد است.[۲] ازجمله یکی از جنبش‌های متفاوت‌اندیش مسیحی با قرائتی دگراندیشانه از کتاب مقدس به نام شاهدان یَهُوه می‌باشد که به تثلیث معتقد نیستند و به مخلوق بودن مفهوم پسر در عیسی مسیح اعتقاد دارند.[۳]

۲. بسیاری از متفکران مسیحی با به کاربردن تعابیر مجازی یا اسطوره‌ای، تجسد در عیسی مسیح را به شکل منطقی و عقلانی تبیین می‌کنند و پذیرش تجسد بدون تأویل را شرک‌آمیز می‌دانند.[۴] برای مثال جان هیک[۵] آموزه‌های تجسد، فدیه و تثلیث را نظریاتی علمی می‌داند که محصول اندیشه بشری هستند نه حقایق الهی. وی این نظریه‌ها را مانند نظریه علمی مولود فرهنگ و محیط می‌داند که به دلیل احتمال خطا، قابل نقد و بررسی هستند؛ ولی آموزه‌های حقیقی و الهی که توسط عیسی تعلیم داده شده، فاقد این اندیشه‌هاست. وی معتقد است عیسی با تعبیر مجازی «پدر» از خدا یاد کرده است نه معنای حقیقی؛ لقب پدر از این جهت برای خدا به‌کار رفته که همچون پدری مهربان به فرزندان خویش محبت دارد. در واقع تجسد به این معناست که صفات اخلاقی خداوند مانند حکمت، منشأ خیر بودن و دوستی در حد ممکن در یک حیات بشری؛ یعنی مسیح تجسد یافته است؛ ولی صفات ماورای طبیعت خداوند مثل قیمومیت، سرمدیت و نامتناهی نمی‌تواند در زندگی بشر تجسد یابد.[۶]

با مطالعه بیشتر در منابع الهی‌دانان مسیحی به این نکته می‌رسیم که «سیر تلاش الهی‌دانان جدید مسیحی در این جهت است که مسیح را بشری متعالی و مظهر کامل خدا معرفی کنند، نه تجسد خدا».[۷]

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عادل تئودورخوری که از الهی‌دانان جدید مسیحی است، با رد الوهیت عیسی مسیح علیه‌السلام وی را مظهر تجلی خداوند می‌داند نه تجسد او.

---

۱. همان، ص ۲۷۲.

۲. ر.ک: کاشانی، ***مسیحیت‌شناسی تحلیلی***، ص ۴۰۸.

3. https://de.m.wikipedia.org/wiki/Wachtturm_Gesellschaft

۴. ر.ک: علم مهرجردی و شاکر، «رابطه خدا با انسان، تمثل، تجسد یا تجلی؟»، ***انسان‌پژوهی‌دینی***، ش ۲۸، ص ۱۷.

5. John Hick.

۶. ر.ک: هیک، ***فلسفه دین***، ص ۸۲.

۷. علم مهرجردی و شاکر، «رابطه خدا با انسان، تمثل، تجسد یا تجلی؟»، ***انسان‌پژوهی‌دینی***، ش ۲۸، ص ۱۷.

نتیجه

بررسی رویکرد تفسیری عادل تئودورخوری، کشیش و مستشرق کاتولیک آلمانی، در ذیل آیات مربوط به توحید الهی و رد تثلیث مسیحیت، حکایت از آن دارد که تئودورخوری علاوه بر بررسی تفاسیر مسلمانان، در آیات توحیدی و ابراز صریح در ایمان کامل خود به توحید خداوند، با کنار هم چیدن آیاتی که دلالت بر ادعای شرک منافقان دارد و منزه دانستن خداوند از آن و آیاتی که یگانگی و عدم نیاز خداوند را ثابت می‌کند، برهانی بر توحید الهی ارائه داده است. تئودورخوری در تفسیر قرآن در خصوص تثلیث، با رد الوهیت عیسی علیه‌السلام توسط آیات قرآن، قائل به این است که آموزه مسیحیِ الوهیت عیسی مسیح در نهایت به‌عنوان دیدگاهی شبیه به شرک رد می‌شود. مسیح به هیچ‌وجه پسر خدا نیست؛ اما او پیامبر بزرگ و فرستاده خداست که به لطف خاصی متمایز است. در زندگی و در شخصیت خود، نشانه رحمت خداوند برای مردم در سراسر جهان است و می‌ماند؛ اما اگر اظهار داشته: «سه؛ یعنی ما در سه فرض به خدای واحد ایمان داریم یا به سه خدا ایمان داریم»، می‌توان نتیجه گرفت که وی از الهی‌دانان جدید مسیحی است که با رد الوهیت عیسی مسیح علیه‌السلام وی را مظهر تجلی خداوند می‌داند، نه تجسد او. در نهایت تئودورخوری در اثبات توحید الهی یا در ردّ تثلیث توسط آیات الهی ارجاعی به مفسران اسلامی نداده است؛ اما اعتقادی که از این آیات بروز داده، منافاتی با اعتقاد برگرفته مفسران اسلامی ازجمله آیت‌الله طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی نیز ندارد.

منابع و مآخذ

الف) کتاب‌ها

- ***قرآن کریم***. (۱۳۷۳). ترجمه ناصر مکارم شیرازی، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم (١٤١٤ ق). ***لسان العرب***، بیروت: دار صادر.
- بستانی، فؤاد افرام (۱۳۷۵). ***فرهنگ ابجدی***. تهران: اسلامی.
- جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۸۹). ***تسنیم***. حسن واعظی. قم: إسراء.
- جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۸۹). ***تسنیم***. حسین شفیعی. قم: إسراء.
- جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۸۹). ***تسنیم***. مجید حیدری‌فر. قم: إسراء.
- حسینی طباطبایی، مصطفی (۱۳۷۰). ***دعوت مسیحیان به توحید***. تهران: ناشر مؤلف.
- حمیری، نشوان بن سعید (١٤٢٠ ق). ***شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم***. دمشق: دار الفکر.

- خوری، عادل تئودور (۱۹۹۱ م). ***القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)***. ترجمه و تفسیر علمی. گوترزلوهر: گردمون.
- خوری، عادل تئودور (۱۹۹٤ م). ***القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)***. ترجمه و تفسیر علمی. گوترزلوهر: گردمون.
- خوری، عادل تئودور (۱۹۹۵ م). ***القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)***. ترجمه و تفسیر علمی. گوترزلوهر: گردمون.
- خوری، عادل تئودور (۲۰۰۱ م). ***القرآن الکریم (عربی ـ آلمانی)***. ترجمه و تفسیر علمی. گوترزلوهر: گردمون.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲). ***لغت‌نامه***. تهران: دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). ***لغت‌نامه***. تهران: دانشگاه تهران.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (۱٤۲۰ ق). ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱٤۱۲ ق). ***مفردات الفاظ القرآن***. بیروت: دار القلم.
- زبیدی، مرتضی (۱٤۱٤ ق). ***تاج العروس من جواهر القاموس***. بیروت: دار الفکر.
- سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۷۸). ***پسر خدا در عهدین و قرآن***. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- شیخ، علی (۱۳۸۹). ***القرآن و العهدین***. قم: هاجر.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۰ ق). ***المیزان فی تفسیر القرآن***. بیروت: مؤسسة الأعلمی.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵). ***مجمع البحرین***. تهران: مرتضوی.
- قرطبی، محمد (۱۳٦٤). ***الجامع لأحکام القرآن***. تهران: ناصرخسرو.
- کاشانی، محمد (۱۳۹۵). ***مسیحیت‌شناسی تحلیلی***. قم: ذکری.
- ***کتاب مقدس***، نسخه قدیم، نرم‌افزار مژده.
- ماسون، دنیز (۱۳۷۹). ***قرآن و کتاب مقدس: درون مایه‌های مشترک***. ترجمه فاطمه سادات تهامی. تهران: دفتر نشر و پژوهش سهروردی.
- مدنی، علی‌خان بن احمد (۱۳۸٤). ***طراز الأول***. مشهد: موسسة آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث.
- مفضل بن عمر (بی‌تا). ***توحید مفضل***. کاظم مظفر، قم: داوری.

- میکائیلیان، ط. (۱۳۹۳). ***اعتقادنامه وست مینستر***. شهرام روشنگر، بی‌جا: انتشارات تارنمای تاریخ فا.
- هیک، جان (۱۹۸۳ م). ***فلسفه دین***. نسخه سوم نیوجرسی پرنتیس هال، شرکت، انگلوود ـ کلیفز.

مقاله

- علم مهرجردی و محمدکاظم شاکر. رابطه خدا با انسان؛ تمثل، تجسد یا تجلی؟. ***انسان‌پژوهی دینی***. ۹ (۲): ۳۰ ـ ۹.

سایت

- https://iqna.ir/fa/news
- https://hawzah.net/fa/News
- https://armanroshdi.org/2011/02/21/%d8%aa%d8%ab%d9%84%d9%8a
- https://de.m.wikipedia.org/wiki/Wachtturm - Gesellschaft
- https://javadi.esra.ir